

Олександр Дзюблюк

д.е.н., професор, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Сучасні тенденції глобалізації фінансових відносин стали поштовхом для стрімкої діджиталізації економічних процесів, появи нових фінансових моделей ведення бізнесу, надання фінансових послуг, створення віртуальних банків, підвищення ролі небанківських фінансових посередників, а також загострення конкуренції між ними і банками. У цих умовах діджиталізація економіки, що передбачає використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі та створення нових можливостей для отримання прибутку, стає необхідною складовою економічного зростання, запровадження інновацій і розвитку конкурентного середовища та прогресу в цілому. Очевидно, що дані процеси не могли не охопити і таку важливу сферу економічних відносин, як грошовий обіг, виходячи із його величезної ролі і значення для забезпечення неперервності економічної діяльності, розвитку бізнесу, соціальної стабільності та суспільного прогресу.

Водночас діджиталізація фінансових відносин призводить і до певних методологічних труднощів із розумінням справжньої природи грошей, їх походження, функцій та особливостей емісії, що обумовлює цілу низку проблем, пов'язаних із підміною понять, а відтак прийняття неправильних фінансових рішень як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. А з урахування того факту, що грошові відносини позначаються не лише на економічних, а й на усіх інших сферах життя суспільства, то належне функціонування механізмів формування і використання грошових ресурсів безпосередньо впливає на національну безпеку будь-якої країни, що слід розуміти як здатність держави здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів. У цьому контексті особливо важливим видається формування адекватних методологічних підходів до розуміння основних сутнісних характеристик електронних грошей в умовах, коли процеси діджиталізації охоплюють практично всі сфери фінансових відносин суспільства.

Дані методологічні підходи мають бути спрямовані на з'ясування теоретичних аспектів функціонування електронних грошей, зокрема, в частині їхніх сутнісних характеристик та відмінностей від інших інструментів фінансового ринку. Така методологія потребує з'ясування впливу діджиталізації у процесі стрімкого розвитку та удосконалення різноманітних форм грошових відносин з огляду на необхідність забезпечення стабільності грошової системи, ефективності роботи банківського сектору, надійного емісійного механізму та вибору ефективних інструментів монетарного

регулювання.

У контексті даного дослідження потрібно відзначити значну кількість наукових праць провідних вчених, присвячених як процесам діджиталізації загалом, так і розвитку електронних грошей, зокрема. Так, Т. Андресен розглядає електронні монетарні системи з точки зору їхнього поступу у здійсненні макроекономічного контролю, надаючи уряду, серед іншого, нові та потужні інструменти керування [1]. Б. Фостер аналізує вплив розвитку фінансових технологій на зміни у платіжній системі та способах здійснення транзакцій за допомогою електронних грошей як основи сучасної цифрової фінансової системи [2]. Б. Фанг вивчає вплив діджиталізації на розвиток роздрібних платежів, зосереджуючись на банківських продуктах, пов'язаних з електронними грошима, оцінюючи їхні потенційні наслідки для державної економічної політики [3]. Дж. Крегель розглядає потенціал розширення цифрових технологій як на платіжні послуги, так і на всі інші аспекти використання електронних грошей [4]. У роботі Ю. Лу Ю. і З. Су досліджується не лише виникнення і розвиток електронних грошей, але і доводиться, що зміна форми грошей безпосередньо позначається і на зміні структури грошової пропозиції [5]. С. Луо і Дж. Жоу аналізують вплив електронних грошей на заощадження, позики, виробництво і відсоткову ставку, а також їх вплив на грошово-кредитну політику [6]. Водночас представники основних напрямів економічної науки на сьогодні не дійшли єдиної думки щодо сутності електронних грошей, їхнього місця у сучасній грошовій системі та економіці, а також і тієї ролі, яку вони відіграватимуть у майбутньому.

Потрібно розуміти, що тотальна цифровізація фінансових відносин і економічної активності призвела і до того, що сутність та зовнішні форми прояву грошей поступово почали наповнюватись новим змістом, що знаходить своє відображення у основних тенденціях розвитку грошових форм за останній період. Такими тенденціями є: подальше зниження частки готівки у платіжному обороті; глобалізація національних платіжних систем; розмивання меж між грошима і не-грошима; посилення труднощів грошово-кредитного регулювання економіки. За таких обставин правильні методологічні підходи до інтерпретації електронних грошей мають як теоретичне, так і практичне значення для сучасного етапу розвитку економіки, оскільки реалізація таких завдань як забезпечення ефективного функціонування розрахунково-платіжних систем, вдосконалення механізмів грошово-кредитного регулювання і зниження інфляційних та курсових ризиків, безпосередньо залежить від того, наскільки чітко визначені рамки функціонування різних форм грошей, зокрема і електронних.

Загалом можна стверджувати, що сучасна стадія еволюції грошових форм розпочалася ще приблизно у 1960-і рр. і за останні 60 років грошова сфера у своєму поступі пододала два основні етапи діджиталізації фінансових відносин. На першому етапі (1960-ті – кінець 1980-х рр.) відбувалося переведення на електронну основу усіх оптових платежів, що характеризувалося появою клірингових розрахункових систем, автоматизованих розрахункових палат, а

також широким використанням систем електронних трансфертів. У цей період вдалося раціоналізувати управління платіжною системою шляхом зниження кредитних та розрахункових ризиків на рівні оптових платежів, стимулювати появу нових фінансових продуктів, а також урізноманітнити засоби доступу до них. При цьому широке використання систем електронних трансфертів стало базою для впровадження в обіг роздрібних електронних платіжних інструментів, таких як кредитні і дебетові карти, що призвело до зменшення використання паперових платіжних інструментів у системі роздрібних розрахунків. На другому етапі (починаючи з 1990-х рр.) відбувалося уже переведення на електронну основу більшої частини роздрібних платежів. Даний етап характеризується появою нових платіжних інструментів на базі електронного доступу до рахунків і власне самих електронних грошей. Цьому сприяли розвиток електронної комерції, загострення конкурентної боротьби за грошові ресурси між різними фінансовими інститутами, потреба у зниженні трансакційних витрат роздрібних платежів, а також пошук нових електронних платіжних засобів, що надають безпосередній доступ до рахунків до розширюють можливості використання грошових коштів. За таких обставин активне використання економічними агентами для отримання електронного доступу до своїх рахунків індивідуальних засобів комунікацій, таких як персональні комп'ютери та мобільні телефони, а також широке впровадження відповідних терміналів у заклади торгівлі і послуг, суттєво розширило можливості застосування електронних інструментів для системи роздрібних платежів.

Разом із тим, незважаючи на значне поширення електронних грошей за останній період, визначення їх сутності супроводжується труднощами формування єдиних методологічних підходів до розуміння того, яке місце їм належить у сучасній грошовій системі, особливо в умовах цифровізації фінансових відносин та технологічних змін банківського бізнесу. Такі труднощі пов'язані із тим, що: по-перше, існують електронні засоби, які, незважаючи на те, що вони не є грошима у юридичному сенсі, проте на практиці досить ефективно виконують окремі функції грошей; по-друге, з'явилося безліч фінансових інструментів, що хоча і не мають під собою реальної грошової бази, проте дозволяють мультиплікувати кількість платіжних засобів у національній економіці; по-третє, у банківській системі, що здійснює емісію законних платіжних засобів, з'являється достатньо багато конкурентів у сфері платіжних послуг, що пропонують відповідні інструменти забезпечення платежів між учасниками ринку.

На наш погляд, важливим аспектом розуміння суті електронних грошей є з'ясування питання про те, як той чи інший фінансовий актив спроможний виконувати функцію засобу платежу, виходячи із того, чи є платіж остаточним і чи не пов'язаний він з ризиком втрати коштів. З цієї причини, електронні гроші, що містяться на банківських рахунках, як і інші форми кредитних грошей, будучи засобом платежу, являють собою право вимоги до банку. Але при цьому їх можна вважати кінцевим засобом погашення зобов'язань, на відміну від тих

фінансових інструментів, які для кінцевого врегулювання зобов'язань між контрагентами потребують ще обміну на гроші, які містяться на банківських рахунках, у результаті чого власники таких інструментів зазнають додаткових ризиків неплатоспроможності емітентів цих інструментів.

Це означає, що для обґрунтованого визначення суті електронних грошей та вирішення проблем їхньої ідентифікації потрібно враховувати особливості появи й активного розвитку величезної кількості фінансових інструментів, способи використання яких наближені до сучасних форм кредитних грошей, а відмінності між грошима і не-грошима досить нечіткі та розпливчасті. Тому для здійснення більш чіткого розуміння сутності електронних грошей спершу необхідно здійснити їх розмежування та класифікацію за двома основними формами: 1) справжні (банківські) гроші і 2) несправжні (мережеві) гроші. Із цих двох форм дійсно грошима є лише перша, тобто гроші на рахунках комп'ютерної пам'яті банків. Що ж до електронних мережевих грошей, які виступають як передоплачений фінансовий інструмент, то їх можна вважати грошима лише умовно, а відтак це несправжні гроші. Дійсно, вони володіють певною цінністю, яка визначається сумою попередньо депонованих законних платіжних засобів на банківському рахунку оператора електронної платіжної системи. Такі «гроші», в принципі, надають можливість здійснювати процес товарного обміну на ринку, але тільки в межах певної електронної платіжної системи. При здійсненні операції купівлі-продажу за допомогою таких мережевих грошей їх кількість у покупця зменшується, а у продавця – збільшується. Однак при обігу мережевих електронних грошей відбувається переуступка покупцем продавцеві права вимоги до оператора електронної платіжної системи щодо виконання грошових зобов'язань, при цьому дані операції не носять остаточний, завершальний характер, позаяк такі гроші мають цінність лише в межах відповідної електронної платіжної системи.

Потрібно наголосити, що справжні електронні гроші як законний платіжний засіб є інструментами остаточного врегулювання зобов'язань і емітуються банківською системою (центральною банком і комерційними банками) та є їхніми зобов'язаннями перед власниками грошей, при чому ці зобов'язання забезпечені відповідними активами банків. Забезпеченням мережевих грошей (що не є справжніми грошима) є законні платіжні засоби (гроші банків), попередньо депоновані на рахунках оператора платіжної системи – емітента мережевих грошей, а так звані криптовалюти взагалі нічим не забезпечені, бо в основі їхнього обігу перебуває лише надія інвесторів, що за слушної нагоди вони зможуть продати їх дорожче, аніж придбали.

Щодо ж до справжніх електронних грошей на рахунках комп'ютерної пам'яті банків, то за своєю економічною сутністю такі гроші не слід відносити до якоїсь принципово нової форми кредитних грошей, котра докорінно відрізняється від усіх попередніх форм. Адже в основі їхнього функціонування, як і при використанні чеків, є попереднє розміщення певної суми коштів на банківському рахунку, тобто у вигляді депозиту. А кінцевий платіж і погашення боргових зобов'язань за розрахунками між суб'єктами ринку

здійснюється тільки після переказу коштів із одного банківського, тобто депозитного, рахунку на інший, не залежно від того, що саме слугує інструментом ініціювання цього переказу. Тому банківські електронні гроші, як і чеки, є за своєю суттю депозитними грошима, котрі не зникнуть із появою численних фінансових інструментів, як і сам банківський бізнес, що є фундаментальною основою ринкової економіки, здійснюючи фінансове посередництво та емісію законних платіжних засобів.

Таким чином, природа електронних грошей як законного платіжного засобу не може бути відмінною від природи кредитних грошей, які власне і є цим засобом на території даної країни. А тому найбільш оптимальним підходом є такий, згідно якого під електронними грошима слід розуміти таку форму кредитних грошей як законних платіжних засобів, використання якої для платежів і розрахунків здійснюється за допомогою електронних інструментів передачі і обробки інформації. Інакше кажучи, електронні гроші можна визначити як спеціальні електронні способи зберігання грошової вартості за допомогою технічного пристрою, що може використовуватись для здійснення платежів на користь інших осіб.

Важливо наголосити, що володіючи всіма характеристиками традиційних форм грошей, включаючи універсальність їх використання та гнучкість в платежах, електронні гроші ще мають також певні унікальні властивості. Йдеться про те, що вони однаково ефективно функціонують як в традиційному, так і в електронному і мобільному сегментах сучасної економіки. Тому електронні гроші, не володіючи внутрішньою вартістю як сучасна форма кредитних грошей, сприяють інтеграції різних сегментів фінансового ринку – валютного, кредитного, цінних паперів, а також продовжують формувати універсальні зв'язки між людьми і матеріальним світом, проте уже в глобальних масштабах. Процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному світі, призводять до дифузії національних платіжних систем, а відтак саме електронні гроші як форма кредитних грошей є основою сучасної платіжної системи як на національному, так і на глобальному рівні, слугуючи основним засобом розрахунків і платежів в міжнародних фінансово-економічних операціях.

Список використаних джерел:

1. Andresen, T. Improved Macroeconomic Control with Electronic Money and Modern Monetary Theory. *Real-World Economics Review*, 2013. Issue No. 63. Pp. 135-142.
2. Foster, B., Johansyah, S. Analysis of the Effect of Financial Literacy, Practicality, and Consumer Lifestyle on the Use of Chip-Based Electronic Money Using SEM. *Sustainability*, 2022, 14, 32. <https://doi.org/10.3390/su14010032>
3. Fung, B., Molico, M., Stuber, G. Electronic Money and Payments: Recent Developments and Issues. *Bank of Canada Discussion Paper*, 2014. No 2014-2. 34 p.

4. Kregel, J. The Economic Problem: From Barter to Commodity Money to Electronic Money. *The Levy Economics Institute Working Paper*. January 2021. No. 982. 33 p.
5. Lu, Y., Su, Z. The Development Trend of Electronic Money and Its Influence on Currency Liquidity. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2017. volume 42. Pp. 152-156.
6. Luo, S., Zhou, G., Zhou, J. The Impact of Electronic Money on Monetary Policy: Based on DSGE Model Simulations. *Mathematics*, 2021, 9, 2614. <https://doi.org/10.3390/math9202614>